

Facultat de Psicologia, Ciències
de l'Educació i de l'Esport Blanquerna

Universitat Ramon Llull

Eduquem ciutadans: Com promoure la ciutadania a Educació Infantil (3-6 anys)

Educating citizens: How to promote citizenship in Early Childhood Education (3-6 year-old kids)

Autora: Blanca León Nabal

Tutora: Dra. Mariona Corcelles Seuba

Universitat Ramon Llull

Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i l'Esport Blanquerna

Resum

L'Educació per a la Ciutadania (EpC) en una societat canviant i complexa com l'actual, és una competència rellevant i necessària que ha de ser promoguda des d'edats primerenques. Tanmateix, en el context català, el treball d'aquesta competència a Educació Infantil és escàs. L'objectiu d'aquest estudi és avaluar com l'escola Sadako (Barcelona) promou la ciutadania a Educació Infantil. Per fer-ho, s'han definit, a partir de la literatura, 3 dimensions que abasta l'EpC: (1) sostenibilitat mediambiental (que inclou reciclatge, consum responsable i consciència mediambiental), (2) relacions interpersonals i amb la comunitat (que inclou mecanismes de participació democràtica, respecte i valor de la diversitat, resolució de conflictes, igualtat de drets davant les desigualtats i relació amb la comunitat i institucions) i (3) promoció de la responsabilitat (tant envers els companys com envers la comunitat escolar). Posteriorment, s'ha avaluat la seva presència a l'etapa d'Educació Infantil a l'escola Sadako, així com les percepcions de fortaleces i febleses per part dels participants, mitjançant cinc instruments dissenyats *ad hoc*: un qüestionari a 10 mestres, un qüestionari a 60 pares i mares, una graella d'observació per 2 assemblees, un grup focal a 30 infants i una entrevista a un membre de l'equip directiu. Els resultats obtinguts s'han analitzat quantitativament (anàlisi descriptiva) i qualitativament (amb el suport del programa Atlas.ti). Aquesta anàlisi ha permès concloure que són fortaleces a Sadako el treball del reciclatge i consciència mediambiental, la participació infantil, l'assumpció de responsabilitats envers la comunitat escolar i el tractament de la diversitat a l'aula. Pel que fa a la identificació de febleses, es destaca, principalment, la manca de treball de les desigualtats socials i de la diversitat funcional i cultural, així com la impossibilitat, per part dels infants, d'incidir en la realitat social propera externa a l'escola. Sobre les febleses s'han formulat propostes de millora.

Paraules clau: **Educació per a la Ciutadania, Educació Infantil, escola Sadako.**

Abstract

In our changing and complex society, Citizenship Education is an important competence that needs to be promoted from early ages. However, in Catalonia, there is not much research about citizenship promotion in Early Childhood Education. The aim of this study is to evaluate how a Catalan school located in Barcelona (Sadako school) promotes citizenship in Early Childhood Education. According to literature, we have identified 3 dimensions related to citizenship promotion: (1) environmental sustainability (which includes recycling, responsible consumption and environmental awareness), (2) interpersonal relationships and within the social community (which includes participatory and democratic mechanisms, diversity respect and value, conflict resolution, social equality, and community and institution relationships), and (3) responsibility promotion (for schoolmates and for scholar community). Thereafter, we have evaluated whether these dimensions were present in Sadako's Early Childhood Education. Some participants have also been asked about their perceptions of the strengths and weaknesses in regard to the project. The evaluation was done using 5 instruments designed *ad hoc*: a questionnaire addressed to 10 teachers, a questionnaire addressed to 60 parents, an observation table for 2 assemblies, a focus group addressed to 30 children and an interview to a management team member. Results were analyzed in quantitative (descriptive analysis) and in qualitative terms (using Atlas.ti). The study led us to the conclusion that recycling, environmental awareness, children participation, responsibility for the scholar community and diversity management in class are Sadako's strengths. However, some weaknesses were also identified. Factors such as lack of work on social equality and functional and cultural diversity, and children inability to have an impact on their social reality beyond the school were weaknesses found. Suggestions and improvement proposals have been made for the prevailing weaknesses.

Keywords: **Citizenship Education, Early Childhood Education, Sadako school.**

Introducció

Actualment vivim en societats canviants, amb una complexitat humana i tècnica que ens exigeix, per donar resposta als problemes que ens envolten, uns aprenentatges diferents dels que s'han promogut tradicionalment a l'escola (Fullan & Scott, 2014). La globalització, la multiculturalitat i diversitat, els processos migratoris i la desigualtat són alguns dels fenòmens socials als quals ens enfrontem que, segons Marín (2010), ens fan replantejar el concepte de ciutadania. Davant d'aquesta complexitat, Fullan (2013) ha descrit les sis competències globals que cal desenvolupar per respondre adequadament a les demandes del segle XXI: l'educació del caràcter, la ciutadania, la comunicació, el pensament crític i resolució de problemes, la col·laboració i la creativitat i imaginació. En concret, aquest autor entén la ciutadania com “el coneixement global, sensibilitat i respecte per altres cultures i una participació activa per abordar les qüestions de sostenibilitat mediambiental i humana” (Fullan, 2013, p. 9).

Si més no, per definir i entendre el paper que ha de tenir a Educació Infantil l'educació per a la ciutadania (EpC), també anomenada educació moral, per la pau, per la sostenibilitat, en valors o en drets humans, cal conèixer prèviament la concepció d'infant de la qual partim, en relació amb la societat. Hi ha dues posicions majoritàries (Le Gal, 2005; Novella, et al., 2014): entendre l'infant com a futur ciutadà, com a projecte a qui hem de preparar per quan sigui més gran; o concebre'l com a ciutadà amb drets i possibilitats de participació en la societat ja en el present. Segurament les dues visions poden coexistir (Luff, Kanyal, Shehu i Brewis, 2016). D'acord amb la Convenció dels Drets dels Infants (Assemblea General de les Nacions Unides, 1989) els infants són subjectes de drets i, per tant, ciutadans que han de participar com a tal. Aquesta tesi és defensada per multitud d'autors com Berdalet et al. (2018), Cranley, Johnson, Robinson i O'Connor (2018), Krechevsky, Mardell i Romans (2014), Le Gal (2005) o Mayor (2014), entre d'altres. Tanmateix, en el currículum actualment vigent per al segon cicle d'Educació Infantil a Catalunya, les dues visions hi són presents, ja que; mentre que d'una banda s'afirma que “la infància no és merament una fase

preparatòria per al futur, sinó una etapa de la vida amb uns valors i una cultura propis, conformada igualment per infants i adults” (Buri i Wasilewska-Gregorowicz, citat en Servei d'Ordenació Curricular d'Educació Infantil i Primària, 2016, p. 7), de l'altra també es diu: “per això és important que l'escola es replantegi quin és el model educatiu que s'adapta a la societat actual i com prepararà futurs ciutadans per a una realitat en canvi constant” (Servei d'Ordenació Curricular d'Educació Infantil i Primària, 2016, p. 55). En aquest treball, basant-nos en la gran majoria de la literatura dedicada a la promoció de la ciutadania en l'educació formal citada anteriorment, entendrem a l'infant com a ciutadà en el present (Berdalet et al. 2018; Cranley, Johnson, Robinson i O'Connor, 2018; Krechevsky, Mardell i Romans, 2014; Le Gal, 2005; Mayor, 2014), capaç d'incidir a través de la seva participació en la seva realitat social propera així com en la comunitat escolar (Krechevsky, Mardell i Romans, 2014; Novella, et al., 2014; Puig, 1996), tot i que tindrem en compte que encara no disposa d'alguns dels drets i deures que arriben amb la majoria d'edat (Krechevsky, Mardell i Romans, 2014).

Un cop fetes aquestes consideracions, sembla rellevant concretar què entenem per EpC. El concepte de ciutadania és complex, està en constant construcció i porta a controvèrsies (Le Gal, 2005). Per a Pausch (2016) l'EpC és l'educació democràtica que té l'objectiu de promoure la tolerància, participació, obertura i actituds democràtiques generals. A més, segons aquest autor, engloba coneixement polític de la història, institucions, actors i procediments democràtics, valors i comportament democràtic i habilitats de participació i comunicació en l'esfera pública (Pausch, 2016). Reynolds (2015 i 2009, citat en Cranley, Johnson, Robinson i O'Connor, 2018) apunta que l'EpC és un estudi interdisciplinari que promou, en els infants, coneixements sobre el govern, la capacitat d'incidir en allò que passa a l'escola i la seva comunitat, el valor de la diversitat i el valor i ús de processos de participació democràtica a la seva escola i aula.

Per últim, la UNESCO (2008) descriu quatre característiques de l'educació per al desenvolupament sostenible a Educació Infantil:

1. L'infant és un participant actiu, les seves aportacions són escoltades, es tenen en compte i influeixen en el contingut i manera d'aprendre.
2. L'educació per a la sostenibilitat no es limita al medi ambient, sinó que inclou el respecte a les diferències, la igualtat i justícia en un món interdependent.
3. La diversitat és un tema fonamental a tractar, cal aprendre a respectar i apreciar les diferències des dels primers anys d'escolarització mitjançant pràctiques i valors democràtics.
4. El desenvolupament sostenible exigeix pensament crític sobre allò que donem per fet, la recerca de solucions creatives a pràctiques insostenibles (com el sobreconsum) i la promoció de converses sobre solidaritat i cooperació.

Com es pot observar, aquestes maneres d'entendre l'EpC tenen implicacions pel que fa a l'aproximació metodològica que cal adoptar per tractar-la. La ciutadania no és un contingut que s'ensenya de forma teòrica i aïllada, sinó que s'adquireix principalment a través dels actes, la vivència de la participació i assumpció de responsabilitats (Berdalet et al. 2018; Farré-Riera, 2016; Karakus, 2017; Kemple, 2017; Le Gal, 2005; Novella, et al., 2014; Puig, 1996; Simó i Feu, 2017) de forma contextualitzada i amb sentit (Zyngier, 2012). Tot i això, hi ha aspectes de naturalesa cognitiva i continguts teòrics concrets que també són rellevants per a l'adquisició d'aquesta competència (Marín, 2010). A més, la competència de la ciutadania s'adquireix també a través del modelatge que mestres i altres adults fan quan actuen de forma responsable, compromesa i respectuosa (UNESCO, 2008).

Si més no, projectes interdisciplinaris i transversals que treballin l'EpC, especialment a Educació Infantil, des d'aquestes concepcions encara no estan molt estesos. Seguidament se'n descriuen alguns amb rellevància nacional i internacional:

- La ciutat dels nens (Tonucci, 2014; Tonucci citat en Trilla i Novella, 2001): En aquest projecte es parteix de la idea que una ciutat proposada pels i per als

infants, és una ciutat millor per a tots, més inclusiva i democràtica. Per tant, el projecte assumeix que, qui més desenvolupats tenen els valors de la ciutadania i responsabilitat social, ja són els infants. És per això que aquesta proposta promou la participació dels infants en el canvi de les ciutats per a fer-les més sostenibles en tots els sentits. Tonucci (2014) proposa que els infants participin en el govern de la ciutat mitjançant els Consells dels Nens, que actuen com a òrgans consultors dels governs locals i municipals. Es considera que els efectes d'aquesta participació infantil revertiran en el retorn del dret dels infants a circular lliurement per la seva ciutat de forma segura. Per tant, el projecte consisteix que els infants puguin expressar els problemes de la seva ciutat, les seves propostes són tingudes en compte per les institucions i generen canvis per fer ciutats més habitables per a tots. És un projecte originalment italià però que ha estat aplicat també a Catalunya, n'és un exemple el Consell Infantil de Cardedeu (Trilla i Novella, 2001).

- Summerhill School (Summerhill, 2014): Escola fundada el 1921, al Regne Unit, per A. S. Neil. Es tracta de l'escola democràtica més antiga i coneguda. Es caracteritza per la llibertat que dona als infants, per tal que s'autogovernin i prenguin les seves pròpies decisions. Infants i adults tenen el mateix estatus i, per tant, els seus vots tenen el mateix valor en assemblees i altres pràctiques habituals de l'escola per al seu autogovern. D'aquesta manera es fomenta el compromís, habilitats comunicatives, negociació, responsabilitat i empatia dels infants. A més, els infants poden triar les assignatures que volen fer i la seva assistència no és obligatòria, ja que el que es considera més important en aquesta comunitat democràtica és el respecte al dret al joc. La majoria d'infants estan interns a l'escola, de manera que aquesta forma de viure en comunitat és present durant tot el seu dia. Tanmateix, Summerhill no és l'única escola que treballa d'aquesta manera; actualment a Europa hi ha més de setanta escoles basades en aquestes idees i metodologia (European Democratic Education Community, 2010).

- BRIC project (2014 i 2017): Es tracta d'un projecte europeu entre tres països (Itàlia, Suècia i Regne Unit) que durant tres anys ha involucrat a mestres d'Educació Infantil, infants (de 3 anys) i famílies a investigar i promoure la relació dels infants i centres educatius amb espais públics (places, parcs, teatres en dies sense funció, biblioteques, etc.). Aquesta interacció permet l'aprenentatge dels infants en ambients diferents, la seva aproximació a la comunitat, el desenvolupament de sentiment de pertinença a la seva comunitat, espai i cultura i la promoció de la responsabilitat i respecte per aquests.
- Projecte Filosofia 3-18 (Grup IREF, 2017): Consisteix en un currículum i un conjunt de programes que tenen com a objectiu fomentar la capacitat reflexiva d'infants dels 3 als 18 anys a través de la filosofia. D'aquesta manera els infants de totes les edats adquireixen eines per reflexionar sobre qualsevol tema, dins i fora de l'escola. Aquesta capacitat reflexiva els resultarà útil i necessària per exercir una ciutadania crítica i compromesa.
- Project Zero (Harvard Graduate School of Education, 2018): Projecte principalment de recerca que estudia les diferents capacitats i competències humanes i com potenciar-les de forma teòrica, pràctica, interdisciplinària i rellevant per als aprenents, que els prepari per al món on viuran. Una branca d'aquest projecte és la promoció de la ciutadania. Defensen que cal ajudar els aprenents a esdevenir agents socials de canvi efectiu i reflexiu. Entenen els infants com a ciutadans del present, amb drets de participar de la vida cívica i han investigat i desenvolupat eines per a la promoció de l'EpC com són els dilemes ètics per a adolescents o les reflexions sobre la influència del món digital en l'exercici de la ciutadania responsable.

A més, encara que no es tractin de projectes transversals escolars, a la literatura també trobem petites pràctiques relacionades amb l'EpC a Educació Infantil, com plantar un hort i tenir-ne cura o reciclar i reutilitzar objectes (Sturges, 2015), pràctiques socials com la rotllana i l'aprenentatge cooperatiu (Sturges, 2015), l'establiment de les pròpies normes i les votacions a l'aula (Kemple, 2017), les assemblees (Mayor, 2014),

les aproximacions vivencials a la multiculturalitat i l'observació d'un procés de producció (UNESCO, 2008).

En definitiva, l'EpC és una competència molt rellevant i necessària en la societat actual (Alzola, Alcrudo, i Majó, 2017; Karakus, 2017; Kiranli i Bostan, 2017, UNESCO, 2008). Si més no, encara que és present com a competència i/o matèria en els documents curriculars catalans d'Educació Primària (Servei d'Ordenació Curricular d'Educació Infantil i Primària, 2017) i Secundària (Servei d'Ordenació Curricular, 2009), en l'actual currículum del segon cicle d'Educació Infantil no se'n fa referència explícita (Servei d'Ordenació Curricular d'Educació Infantil i Primària, 2016). Aquest fet es veu reflectit en la literatura, ja que mentre que a Catalunya trobem recerca abundant sobre la promoció de la ciutadania a través de l'aprenentatge-servei o pràctiques de participació democràtica a Secundària (Farré-Riera, 2016; Movimiento de Renovación Pedagógica de Castilla y León, 2014; Simó i Feu, 2017); en l'Educació Infantil és molt escassa, a diferència d'altres països com Austràlia (Cranley, Johnson, Robinson i O'Connor, 2018). Per contra, el currículum de Segon Cicle d'Educació Infantil, sí que fa present l'EpC de forma implícita, ja que destaca la necessitat de promoure en els infants la iniciativa i participació en activitats socials i culturals, així com que aprenguin a conviure i habitar el món desenvolupant sentiments de pertinença, aprenent a resoldre conflictes i respectant la diversitat per tal d'esdevenir persones compromeses i solidàries (Servei d'Ordenació Curricular d'Educació Infantil i Primària, 2016). Per tant, basant-nos en aquest document i per tal de donar solució als problemes socials que enfrontem actualment, l'EpC ha de ser present a les escoles des de les etapes més primerenques. És per això que l'objectiu general d'aquest estudi és avaluar com una escola catalana (l'escola Sadako) promou, principalment a través d'un projecte anomenat Implica't, la ciutadania a Educació Infantil.

Més específicament es plantegen els objectius següents:

- Avaluar com l'escola Sadako promou la sostenibilitat mediambiental a EI (3-6 anys), és a dir, el reciclatge, el consum responsable i la consciència mediambiental.
- Avaluar com l'escola Sadako tracta les relacions interpersonals i amb la comunitat a EI (3-6 anys), és a dir, els mecanismes de participació democràtica, el respecte i valor de la diversitat, la resolució de conflictes, la igualtat de drets davant les desigualtats i la relació amb la comunitat i institucions.
- Avaluar com l'escola Sadako promou la responsabilitat a Educació Infantil (3-6 anys) tant envers els companys com envers la comunitat escolar.
- Identificar les percepcions de professionals de l'educació i famílies sobre les fortaleses i febleses del projecte Implica't a Educació Infantil (3-6 anys).
- Fer propostes de millora.

Contextualització (Escola Sadako, 2018)

L'escola Sadako treballa la competència de la ciutadania fonamentalment a través d'un projecte transversal, present a totes les etapes educatives, que s'anomena Implica't. Aquest projecte es concreta en diferents subprojectes presents de maneres diverses en cada etapa escolar:

- Càrrecs verticals: Dins de cada classe, cada alumne és responsable d'algun àmbit de l'escola o de la mateixa classe. Els alumnes de diferents cursos (a partir d'EI-5) amb el mateix càrrec, es reuneixen periòdicament per fer les propostes de millora que creguin oportunes.
- Dinamització d'espais d'escola: Cada curs s'encarrega d'un espai de l'escola per tal de col·laborar en la comunitat d'aprenentatge que pretén ser Sadako. Per exemple, EI-3 s'encarrega de la biblioteca de l'escola petita, EI-4 de l'hort del mateix edifici i EI-5 (juntament amb els seus padrins) de les gallines i el galliner de l'escola (els donen menjar, les treuen a passejar, netegen els excrements,

- cullen els ous, etc.). En el cas de 3r i 4t d'ESO aquest servei es fa fora de l'escola, posant en pràctica l'aprenentatge-servei (per exemple, en residències d'avis).
- Projecte Acompanya'm: És un projecte entre iguals que consisteix que tots els alumnes de l'escola siguin padrins i/o fillols. Aquest vincle s'utilitza com a suport a l'aprenentatge (per exemple, els padrins d'infants d'EI-5 els ajuden a aprendre a llegir en estones de classe dedicades a l'apadrinament lector) i al desenvolupament personal. A l'escola petita (on hi ha únicament EI-3 i 4), els alumnes d'EI-4 són padrins d'infants d'EI-3. A més, cada dia, hi ha una parella de padrins i fillols de l'escola gran que fan de caps de dia (col·laboren en l'acolliment a famílies, tasques de manteniment i neteja i suport als més petits a l'esbarjo i menjador), una altra amb la funció de caps de comunicació (contacten amb famílies per recordar entrevistes i s'encarreguen del canal de ràdio o xarxes socials de l'escola) i una altra fent de caps d'infantil (que donen suport als alumnes i mestres de l'escola petita). Consisteix en una forma d'aprenentatge-servei dins la comunitat escolar.
  - Comissions de treball: Grups de treball formats per docents, famílies i alguns alumnes per a promoure la iniciativa, participació i transformació positiva de l'escola i entorn (per exemple, comissió d'igualtat de gènere o del camí escolar).
  - Som el que fem: Projecte que ofereix a tots els alumnes la possibilitat de fer propostes per a desenvolupar projectes propis amb el requeriment que pretenguin millorar l'escola, l'entorn o el món. Es troben amb el director de l'escola per fer la seva proposta i, de forma conjunta, s'avalua la viabilitat del projecte.
  - Assemblees: Estructures de participació per prendre decisions liderades per l'alumnat. Es porten a terme a l'escola petita i a la gran per separat.
  - Ocelleta lila: Proposta opcional en forma de vint reptes relacionats amb la promoció de la igualtat de gènere al nostre entorn proper.

- Objectius de desenvolupament sostenible: Cada curs disposa d'un Objectiu de Desenvolupament Sostenible (ODS) proposat per l'Organització de les Nacions Unides (ONU, 2018) a conèixer i treballar.

Per tant, els subprojectes d'Implica't que estan presents en l'etapa d'Educació Infantil i que són susceptibles de ser avaluats en aquesta recerca són els càrrecs verticals, la dinamització d'espais d'escola, el projecte Acompanya'm, les assemblees i el treball sobre els ODS. A més, altres activitats quotidianes (com la rotllana, els projectes a través de les preguntes dels infants, els racons, el reciclatge diari a l'aula, etc.), així com l'actitud dels mestres, seran aspectes a tenir en compte pel que fa a l'avaluació de la promoció de la ciutadania a Educació Infantil en aquesta escola.

Mètode

Aquesta és una recerca amb un disseny d'avaluació. És un estudi descriptiu, transversal i que parteix del context natural. Avalua la promoció de la ciutadania a Educació Infantil a l'escola Sadako i combina metodologia qualitativa i quantitativa.

Participants

La institució participant ha estat l'escola Sadako i, dins d'aquesta, han participat 10 mestres d'Educació Infantil, 30 infants en aquesta etapa, 60 pares i mares i un membre de l'equip directiu de l'escola. En el cas de l'observació d'assemblees, els participants han estat 48 infants d'EI-5 i dues mestres en el primer cas i 94 infants d'EI-3 i 4, i 6 mestres en el segon. La mostra s'ha seleccionat de manera intencional, per tal d'avaluar concretament aquesta escola a Educació Infantil. En el cas dels mestres i els pares i mares, s'ha facilitat a tots ells l'accés al formulari i els participants han estat els qui han respost. Les característiques d'aquests participants es poden observar en la taula 1 i 2.

Taula 1

Característiques dels mestres participants

Treballen només a EI-3	Treballen només a EI-4	Treballen només a EI-5	Treballen a EI-3 i EI-5	Treballen a EI-3, EI-4 i EI-5	Total
4	2	1	1	2	10

Taula 2

Característiques dels pares i mares participants

Fills a EI-3	Fills a EI-4	Fills a EI-5	Total
24	20	16	60

Pel que fa als nens i nenes, han participat 5 infants de cada classe d'Educació Infantil (vegeu taula 3). Van ser infants que es van oferir a participar i es van triar aleatòriament per les mestres (encara que va buscar-se la mateixa quantitat d'infants de cada sexe per curs).

Taula 3

Característiques dels infants participants en els grups focals

	EI-3	EI-4	EI-5	Total
Nens	5	5	5	15
Nenes	5	5	5	15
Total	10	10	10	30

Els participants han estat informats de les característiques de l'estudi i han acceptat participar mitjançant un consentiment informat. En el cas dels infants, ha estat l'escola qui ha facilitat el consentiment per a la realització dels grups focals.

Instruments

Per la recollida de dades s'ha emprat un qüestionari de 13 preguntes obertes i 17 preguntes tancades dirigit als mestres d'Educació Infantil (vegeu annex 1) i un qüestionari de 3 preguntes obertes i 13 preguntes tancades per a pares i mares d'infants d'Educació Infantil de l'escola (vegeu annex 2). A més, s'ha administrat un grup focal de 38 preguntes obertes dirigit a infants de 3-6 anys (vegeu annex 3), una graella d'observació per dues assemblees (vegeu annex 4) i una entrevista semiestructurada de 4 preguntes dirigida a un membre de l'equip directiu de l'escola (vegeu annex 5).

Procediment

En primer lloc, es va contactar amb l'escola i es va informar de l'estudi als participants. En segon lloc, es van dissenyar els instruments d'acord a les categories del quadre de comandament (vegeu annex 6) i van ser validats per una experta en metodologia, un membre de l'equip directiu del centre, una estudiant del Grau d'Educació Infantil coneixedora del projecte Implica't, una estudiant del Grau en Educació Primària de pràctiques en el mateix centre i una mare de l'escola amb fills a primària i secundària. En tercer lloc, es van administrar, mitjançant Formularis de Google, el qüestionari a pares i mares i el qüestionari a mestres a través del correu electrònic (la Coordinadora d'Educació Infantil de Sadako va fer-los arribar als participants). Aquests qüestionaris inclouen el consentiment informat. En quart lloc, es va sol·licitar a l'escola el consentiment informat per a realitzar els grups focals amb infants (i el seu enregistrament amb àudio) i es van administrar. Posteriorment, es van transcriure i analitzar les dades quantitatives (anàlisi descriptiva) i qualitatives segons els objectius i el quadre de comandament. Els grups focals van analitzar-se amb el suport del programa Atlas.ti. Quan van celebrar-se assemblees a l'escola, van ser observades amb la graella dissenyada *ad hoc*. En funció dels resultats obtinguts, es va

dissenyar i administrar una entrevista semiestructurada a un membre de l'equip directiu de l'escola, a qui prèviament es va demanar el consentiment informat, per tal d'integrar i matisar de forma qualitativa els resultats dels instruments anteriors. Posteriorment es va transcriure i se'n va fer una anàlisi qualitativa en funció de les categories del quadre de comandament.

Resultats

A continuació, s'exposen, de forma sintetitzada, els resultats qualitius i quantitius obtinguts. S'estructuren partint de cadascun dels objectius específics de l'estudi i les seves categories.

Primer objectiu: Relació amb el medi ambient

A continuació, s'exposen els resultats de les tres categories relacionades amb el primer objectiu de l'estudi, que consisteix a avaluar com l'escola Sadako promou la sostenibilitat mediambiental a EI (3-6 anys). Aquestes categories són el reciclatge, el consum responsable i la consciència mediambiental.

1. Reciclatge

Pel que fa a la dimensió de reciclatge, observem que els mestres, en els qüestionaris, marquen respostes molt diferents en relació amb com n'és d'habitual que tractin el reciclatge com a tema de conversa a l'aula: un 30% (n=3) afirma que ho fa diàriament, un altre 30% (n=3) que 1 o més cops al mes, un 20% (n=2) un o menys cops al mes i el 20% restant (n=2) marca NS / NC. En canvi, l'anàlisi de les converses amb els infants mostra, a través de 32 intervencions verbals, que aquests coneixen a quin contenidor correspon cada residu, mentre que només són 13 les intervencions en les quals aquestes relacions s'estableixen incorrectament i 12 d'aquestes corresponen a EI-3.

Fent referència a la pràctica del reciclatge de manera quotidiana a l'aula, un 70% (n=7) dels mestres enquestats afirmen que es porta a terme diàriament. Els mestres

senyalen que la manera com ho fan és la separació selectiva de residus en els contenidors de paper, plàstic i envasos i rebuig a la classe i durant els àpats. Tot i això, un dels mestres expressa, com a punt feble, que aquesta brossa separada, s'ajunta posteriorment a la cuina.

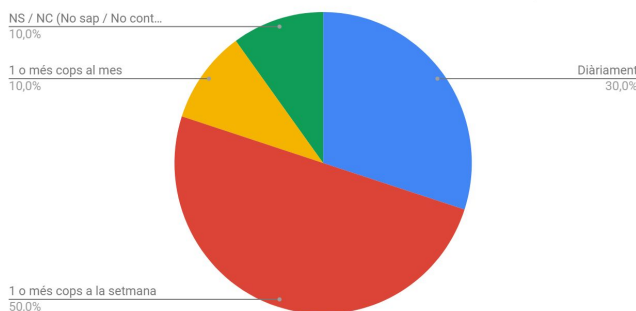
En el cas dels pares i mares, un 35% (n=21) destaca que en la majoria de casos el seu fill/a mostra iniciativa per reciclar a casa; tanmateix, en els focus grups, només en un cas es va destacar el reciclatge com a solució a la problemàtica dels animals marins i el plàstic.

Quant a l'exemplaritat del mestre en la pràctica del reciclatge, un 60% (n=6) dels docents destaquen que el mestre recicla diàriament, un 30% (n=3) que ho fa un cop o més a la setmana i en un cas (10%, n=1), que no ho fa mai.

2. Consum responsable

Hi ha diferències en les respostes de mestres pel que fa a la freqüència amb què es parla de forma explícita amb els infants sobre la necessitat de no malbaratar el material i de trobar solucions alternatives al consum: un 30% (n=3) afirma que ho fa diàriament, un altre 30% (n=3) un o més cops a la setmana, un 40% (n=4) destaca freqüències inferiors i només en un cas (10%) es marca NS / NC. Quant a la pràctica quotidiana del consum responsable per part dels infants, tant els pares i mares, com els docents, destaquen que són conductes menys habituals que el reciclatge, tal com pot veure's a les figures 1 i 2.

6. A l'aula els infants tenen oportunitat de reutilitzar materials vells i donar-ne usos creatius en comptes de comprar-ne (per exemple, material inespecífic com petxines, rotllos de paper, taps...).

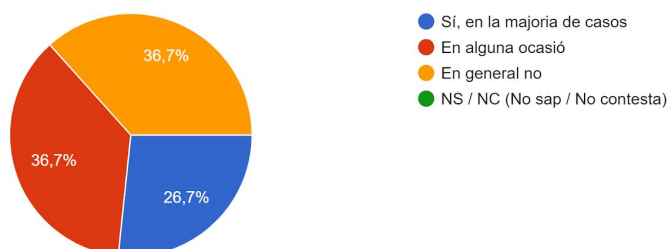

Figura 1. Gràfic sobre les respostes dels mestres en relació amb el treball quotidià del consum responsable a l'aula.

2. Has observat que el teu fill/a té la voluntat de reutilitzar objectes i fer-ne un ús creatiu, abans de comprar-ne de nous si no són necessaris?

60 respostes

Figura 2. Gràfic sobre les respostes dels pares i mares en relació amb la reutilització d'objectes.

En relació amb l'exemple del mestre en la pràctica de consum responsable, deixant de banda els participants que marquen NS / NC (un 20%, n=2), la meitat dels mestres (40% del total, n=4) manifesten que en la majoria de casos intenten reutilitzar material per a les seves propostes i només en compren quan és realment necessari, mentre que l'altra meitat (40% del total, n=4) manifesten que practiquen aquest tipus de conductes només en alguns casos.

3. Consciència mediambiental

La consciència mediambiental, entesa com el coneixement que les accions humanes tenen uns efectes determinats en la natura, ha estat avaluada amb els infants, a través de la conversa que suscitaven unes imatges d'animals marins envoltats de plàstic. Se'ls preguntava: "Què ha passat?" i "Hi ha alguna cosa que podem fer perquè no passi?". Arran de les seves respostes van elaborar-se les categories amb les corresponents freqüències, tal com pot observar-se en la taula 4.

Taula 4

Resultats obtinguts en els grups focals sobre la consciència mediambiental

Categoria	Definició	Exemples de cites	Freq.	%
Reconeix la situació	Relaciona plàstics i animals marins.	“Jo crec que ha passat que un peix s’està a punt de menjar un plàstic.”	27	50%
Solucions correctives	Descriu solucions a l’abast de l’infant un cop el plàstic ja és al mar / platja.	“Que si veiem un plàstic al mar, recollir-lo.” “Agafant els animals i portant-los al CRAM.”	15	27,77%
Solucions preventives	Descriu accions a l’abast de l’infant per evitar que els residus arribin al mar o platja.	“Pues llençar, reciclar.” “Els plàstics llençar-los a la basura.”	8	14,81%
Solucions fora del seu l’abast	Descriu accions que l’infant pot imaginar però que no depèn d’ell portar-les a terme.	“Amb un “barco”, sense que ens “veguin”, agafem les bosses.” “Amb una grua de barco.”	2	3,70%
Introdueix altres problemes	Introdueix altres problemàtiques mediambientals que no es dedueixen directament de les imatges.	“Segur que ha sigut per la contaminació que estem fent en el país.”	1	1,92%
Expressa una inquietud mediambiental	Expressa una inquietud que manifesta consciència o preocupació per l’impacte humà en la natura.	“Però allà posava un vídeo que si tu els tires dins de la paperera, pues també anaven i els tiraven osigui entremig de l’aigua.”	1	1,92%
Total			54	100%

Les freqüències de la taula 4 fan referència al nombre d'intervencions dels infants de cada categoria, i els percentatges representen la proporció d'intervencions d'aquella categoria en relació amb les altres de la mateixa temàtica: consciència mediambiental. Com pot observar-se, la majoria d'intervencions dels infants fan referència al reconeixement del problema que veien en la imatge i a l'expressió de possibles solucions. Cal destacar que els infants van expressar gairebé el doble de situacions correctives (un cop el plàstic ja és al mar) que preventives (per evitar que hi arribi).

Pel que fa als qüestionaris a pares i mares, un 70% dels enquestats (n=42) expressen que els seus fills parlen a casa de l'impacte de les accions humanes en la natura amb una freqüència igual o superior a un cop al mes. Per altra banda, un 60% (n=6) dels mestres indica que és un tema que es tracta explícitament un o més cops al mes mentre que un 40% (n=4) diu que es fa setmanalment. Sobre la forma com ho tracten, en 4 ocasions es fa referència a l'Objectiu de Desenvolupament Sostenible de vida submarina, també en 4 ocasions a la conversa espontània, que sorgeix naturalment, i en un cas se citen: altres fonts (com llibres i vídeos), propostes artístiques per treballar-ho i un projecte d'aprenentatge centrat en aigua neta i aigua bruta.

Segon objectiu: relacions interpersonals i amb la comunitat

El segon objectiu fa referència a com l'escola Sadako tracta les relacions interpersonals i amb la comunitat a EI (3-6 anys), és a dir, els mecanismes de participació democràtica, el respecte i el valor de la diversitat, la resolució de conflictes, la igualtat de drets davant les desigualtats i la relació amb la comunitat i institucions. Organitzarem els resultats seguint cadascuna d'aquestes categories.

1. Mecanismes de participació democràtica

En primer lloc, quant al plantejament dels mecanismes de participació democràtica a l'aula com a contingut d'aprenentatge i tema de conversa explícit, els mestres han manifestat en un 30% (n=3) que es dona diàriament, un altre 30% (n=3) que es dona 1 o

més cops a la setmana, i la resta d'enquestats han destacat freqüències inferiors (20%, n=2) o NS / NC (20%, n=2).

Seguint amb els mestres, el 50% (n=5) ha destacat que els infants tenen mecanismes de participació democràtica a l'aula de forma diària, un 30% (n=3) apunta una freqüència d'un o més cops a la setmana i la resta (20%, n=2), d'un o més cops al mes. Tot i això, quan se'ls pregunta la freqüència amb què fan rotllana a l'aula, en el 100% dels casos (n=10) es destaca que es fa diàriament.

Les maneres com promouen aquesta participació segons les respostes de mestres són: la rotllana (n=6), les preguntes al núvol de preguntes per desenvolupar projectes (n=5), votacions per prendre decisions quotidianes d'aula (n=5), tria d'activitats d'aula (n=3), tria del nom de la classe (n=2), tria dels càrrecs de la classe (n=2), assemblees (n=2) i lliure circulació en els racons (n=1).

La diversitat de respostes destacades pels mestres en relació amb aquests mecanismes, no es veuen reflectides en els grups focals amb infants, que en els 6 grups focals reconeixen fàcilment l'activitat de rotllana en la fotografia i en tots 6 casos, expressen que és una activitat diària a l'escola. En canvi, en el cas de l'assemblea, en 2 dels 6 grups focals es va confondre la situació amb altres esdeveniments i, tot i que en 3 dels grups focals els infants van fer referència a contingut que havien tractat o decidit en l'última assemblea, en tots els grups (n=6), es va identificar l'acció d'aixecar la mà amb finalitats diferents de votar. Per tant, es fa evident que l'assemblea no és un mecanisme que els resulta tan familiar com la rotllana, i els docents ho confirmen determinant, en el 70% de les respostes (n=7), que les assemblees es fan un cop al trimestre. Per altra banda, en les observacions realitzades a dues assemblees, va observar-se que, tot i que permeten que els infants es familiaritzin amb les votacions i la presa de decisions comunitària, aquestes reunions són dirigides principalment pels adults i la participació dels infants d'Educació Infantil és limitada: tan sols voten alguna cosa i, en el cas d'EI-5, els delegats intervenen verbalment en una ocasió.

Per altra banda, els mestres han expressat en dos casos (20%, n=2) que la freqüència de les votacions a l'aula depèn del sorgiment d'ocasions per portar-les a terme, mentre que la resta han destacat freqüències molt variades entre elles. Les freqüències que han expressat els mestres quant a l'execució de projectes partint dels interessos dels infants també han estat variades; però en diversos casos s'ha manifestat que intenten que sigui contínua i habitual (n=6), a través del núvol de preguntes (n=1).

Per últim, pel que fa a l'exemplaritat dels mestres quant a la importància de la participació de l'infant, el 90% dels mestres enquestats (n=9) indiquen que es tenen en compte els interessos i inquietuds dels infants en la majoria de casos a l'hora de plantejar activitats (el 10% restant, n=1, indica que només en alguns casos). Les maneres com ho fan són sobretot recollint el que els infants expressen i intentant traslladar-ho a les propostes (n=4), oferint diverses propostes perquè puguin triar, incloent-hi els racons (n=2), o a través del núvol de preguntes (n=2).

2. Respecte i valor de la diversitat

En la següent taula (vegeu taula 5), poden observar-se els resultats obtinguts en el qüestionari a mestres amb relació al tractament de la diversitat a l'escola.

Taula 5

Resultats obtinguts en els qüestionaris a mestres sobre la diversitat

Ítem reduït	Diàriament	1 o més cops a la setmana	1 o més cops al mes	Menys d'un cop al mes	Mai	NS / NC
És un tema de conversa a l'aula la diversitat entre totes les persones i la necessitat de respectar-la.	50% (n=5)	20% (n=2)	10% (n=1)	10% (n=1)	0%	10% (n=1)
A l'aula es parla de diferents races i cultures del món.	0%	10% (n=1)	40% (n=4)	10% (n=1)	10% (n=1)	30% (n=3)
A l'aula, la diversitat funcional és un tema de conversa.	10% (n=1)	0%	30% (n=3)	30% (n=3)	10% (n=1)	20% (n=2)
Els infants, a través d'activitats escolars, estan en contacte amb persones de diferents cultures.	0%	10% (n=1)	10% (n=1)	10% (n=1)	40% (n=4)	30% (n=3)
Els infants, a través d'activitats escolars, estan en contacte amb persones amb diversitat funcional.	20% (n=2)	0%	0%	10% (n=1)	50% (n=5)	20% (n=2)
Com a mestra, aprofito la diversitat present entre els alumnes a l'aula com a recurs per aprendre els uns dels altres.	70% (n=7)	20% (n=2)	10% (n=1)	0%	0%	0%

S'observa doncs que, mentre que molts mestres manifesten que es parla diàriament de la diversitat entre persones i la necessitat de respectar-la (50%, n=5) i s'aprofita la diversitat present a l'aula com a recurs d'aprenentatge diari (70%, n=7); la diversitat racial, cultural i funcional, són temes menys presents en les converses a l'aula, així com

en les experiències i activitats escolars dels infants. Aquests resultats són coherents amb el que expressen els pares i mares: tan sols un 21,66% (n=13) manifesta que el seu fill/a mostra sovint interès respectuós per la diversitat (racial, funcional, cultural, de personalitat, etc.). A més, aquesta manca de consciència sobre la multiculturalitat es fa present també en els grups focals: només en 3 intervencions s'atribueixen les diferències físiques i de vestimenta a la diversitat cultural o de país d'origen (per exemple: "vol dir que són d'un altre país"), mentre que en 9 intervencions es relaciona amb una disfressa (com: "S'han disfressat") i en 7 intervencions s'atribueix a la pobresa (per exemple: "perquè són pobres i no tenen diners").

Pel que fa a les preguntes sobre com treballen la diversitat a l'aula, els mestres destaquen:

- En relació amb la multiculturalitat: a través de casos de nens adoptats o d'altres cultures a l'aula (n=2), a través de testimonis o xerrades de pares, mares o persones d'una altra cultura (n=2) i sortides (n=1).
- En relació amb la diversitat funcional: A partir del contacte amb infants amb diversitat funcional que van a la mateixa escola (n=4).
- En relació amb com fan de la diversitat present a l'aula una font d'aprenentatge, les respostes més freqüents han estat: promoure l'aprenentatge entre iguals (n=3), proposar activitats inclusives que s'adaptin a diferents necessitats i ritmes (n=3), aprenentatge internivell i apadrinaments (n=2) i reforçar les qualitats de cada infant (n=2).

3. Resolució de conflictes

Quant a la resolució de conflictes, el 50% dels mestres (n=5) afirmen que es tracta d'un tema de conversa diari a l'aula. A més, en un 90% dels casos (n=9) expressen que quan sorgeix un conflicte entre iguals, intenten que siguin els mateixos infants els qui trobin la solució; l'adult només els dona eines per fer-ho. Si més no, en els grups focals, quan s'ha preguntat als infants què fan quan tenen un conflicte a l'escola com el de la imatge (dos infants que volen una mateixa joguina), la intervenció més freqüent ha estat

dir-ho a l'adult (n=6), tot i que també destaquen que ho donen a qui els ho demana (n=3), que ho comparteixen (n=2), ho parlen (n=2), ho demanen (n=1), ho prenen (n=1) o es barallen (n=1).

A més, els mestres no expressen una opinió uniforme respecte a si el Projecte Acompanya'm afavoreix la resolució de conflictes (un 30%, n=3, destaca que en la majoria de casos, un altre 30%, n=3, que només en alguns casos, un 30%, n=3 que en general no, i el 10% restant, n=1, NS / NC).

Per últim, exceptuant les respostes de NS / NC (40%, n=4), la totalitat de mestres expressen que en la majoria de casos els adults a l'escola resolen els seus conflictes a través del diàleg (60%, n=6), esdevenint així, models per als infants.

4. Igualtat de drets davant les desigualtats

Aquesta categoria s'ha avaluat principalment a través dels grups focals. Si més no, cal destacar que els mestres han manifestat que la desigualtat al món i la igualtat en drets no és un tema de conversa habitual a l'aula: 10% diàriament (n=1), 20% un o més cops a la setmana (n=2), 30% un o més cops al mes (n=3), 20% mai (n=2) i 20% NS / NC (n=2). Els resultats dels grups focals són coherents amb els de mestres, ja que, davant les imatges dels ODS d'aigua neta i sanejament (persones que beuen o recullen aigua bruta) i fam 0 (persones que mengen aliments del terra o de les escombraries):

- Els ha costat identificar les situacions de les imatges: En el cas d'aigua neta i sanejament, hi ha hagut 17 intervencions (10 d'EI-3) que descrivien situacions diferents de beure aigua; així com en el cas de fam 0, 17 intervencions descrivien situacions no relacionades amb la fam (8 a EI-3, 8 a EI-4 i 1 a EI-5). Tanmateix, en 9 intervencions d'aigua neta i sanejament, i 10 en el cas de fam 0, sí que s'identifica la problemàtica representada en les imatges.
- Han ofert solucions que denoten que no conceben que hi hagi persones que no tinguin accés a aigua neta (en 7 intervencions) o que no puguin comprar o tenir menjar (en 6 intervencions). Tot i que també hi ha hagut intervencions d'infants

d'EI-4 i 5, en les quals s'identificava que les situacions de les imatges eren causades per la pobresa o manca d'infraestructures (6 intervencions en el cas d'aigua neta i 5 en el d'aigua neta i sanejament).

De totes maneres, cal afegir que, els infants d'EI-5, en el cas de fam 0, han fet 12 intervencions relacionant la situació de les imatges amb situacions de pobresa que ells han vist i, en el cas d'aigua neta, han estat 2 les aportacions d'aquest tipus.

5. Relació amb la comunitat i institucions

En el cas dels mestres, han expressat que els elements que formen la comunitat social més enllà de l'escola, no són en cap cas un tema de conversa diari a l'aula (0%, n=0). Un 20% manifesta que es tracta un o més cops per setmana (n=2), un 30% que un o més cops al mes (n=3), un 10% menys d'un cop al mes (n=1) i la resta que no ho fan mai (10%, n=1), o no ho saben (NS / NC, 30%, n=3). A més, pel que fa a la freqüència d'activitats escolars que tinguin incidència en elements externs a la comunitat escolar, totes les respostes han indicat freqüències iguals o inferiors a un o més cops al mes, o han marcat NS/NS (un 50%, n=5). En els casos que afirmen fer aquest tipus d'activitats, expressen fer-ho apropant-se a les possibilitats que els ofereix el barri, a través del treball dels artesans i els oficis o de visites a botigues amb motiu d'algun projecte. Quant als pares i mares, només un 8,33% dels enquestats (n=5) consideren que en la majoria de casos, les activitats dels seus fills/es a l'escola tenen relació o influència en el barri i institucions.

Tercer objectiu: promoció de la responsabilitat

En referència al tercer objectiu de l'estudi, que correspon a avaluar com l'escola Sadako promou la responsabilitat a Educació Infantil (3-6 anys), seguidament se'n detallen els resultats tant envers els companys com envers la comunitat escolar.

1. Responsabilitat envers els companys

La responsabilitat envers els companys s'ha avaluat a través del Projecte Acompanya'm. Pel que fa als grups focals amb infants, cal destacar que en tots ells, els

infants van identificar-se correctament com a padrins i fillols (encara que va haver-hi 3 infants dels 30 que no van participar de la conversa i un que, en una intervenció verbal, va identificar-se erròniament a l'inici). En el cas dels grups focals d'EI-4, va haver-hi intervencions (n=6) que expressaven que entenien la relació dels padrins envers els fillols com a relació de cura i responsabilitat. En canvi, en els grups focals d'EI-3 entenien que ser fillols vol dir ser petits (n=4). Per altra banda, a EI-5, no es va fer referència a la relació de cura però sí a activitats que fan conjuntament amb els seus padrins (n=6).

En el cas dels mestres, un 60% (n=6) considera que el Projecte Acompanya'm, en la majoria de casos, facilita que els infants grans es facin responsables dels petits (saludant-los, preocupant-se per ells...) i el 40% restant (n=4), expressa que això passa només en alguns casos.

Pel que fa als pares i mares, un 73,33% coneix si el seu fill/a és padrí/na o fillol/a, tot i que també manifesten que no és habitual que en parlin a casa expressant que el gran té cura del petit: un 30,66% (n=22) destaca que això no passa mai, un 25% (n=15) que passa menys d'un cop al mes i un 30% (n=18) que un o més cops al mes.

2. Responsabilitat envers la comunitat escolar

La responsabilitat envers la comunitat escolar s'ha avaluat a través de la dinamització d'espais i els càrrecs verticals.

Quant a la dinamització d'espais, cal destacar que en els grups focals amb infants d'EI-3, tot i que reconeixien l'espai de l'escola i així ho van expressar en 4 intervencions, en cap cas es van reconèixer ells mateixos com a responsables de l'espai i, fins i tot, van expressar en 4 intervencions que altres persones, ningú o tothom era responsable de la biblioteca. Aquesta manca de consciència, també es veu en les respostes dels pares i mares d'infants d'EI-3, ja que en cap cas coneixien l'espai de dinamització del seu fill/a.

A EI-4, també van reconèixer l'espai de l'hort (n=5), però només en 2 intervencions van expressar que es reconeixien, com a curs, responsables d'aquest espai, mentre que en 4 casos van identificar a tothom, ningú o altres persones com a responsables. Pel que fa als pares i mares (d'EI-4), només un 20% (n=4) determina aquest espai correctament.

Quant a EI-5, en 5 intervencions van reconèixer l'espai a la imatge, en 3 van expressar que ells, com a curs, n'eren responsables, a més de dir, en 3 ocasions també, que se'n responsabilitzaven conjuntament amb els padrins. Cal afegir que en 8 intervencions van explicar accions concretes que feien en aquest espai. Amb relació als pares (d'EI-5), un 25% (n=4) va determinar adequadament que l'espai de dinamització d'EI-5 és el galliner.

En el cas dels mestres, un 40% (n=4) considera que la dinamització d'espais afavoreix l'actitud de responsabilitat en la majoria d'infants, un 40% (n=4) que només succeeix en alguns casos, un 10% (n=1) que en general això no passa, i el 10% restant (n=1) ha marcat NS / NC.

Quant als càrrecs, observem que un 76,66% dels infants participants (n=23) recorda el seu càrrec en el moment del grup focal. Un 61,67% (n=37) dels pares i mares també coneix el càrrec que exerceix el seu fill/a, encara que manifesten que els fills/es no en parlen habitualment: un 30% (n=18) afirma que no en parlen mai i un 20% (n=12) que ho fan menys d'un cop al mes, un 38,33% (n=23) manifesta freqüències superiors a aquesta (però en cap cas s'expressa que se'n parli diàriament) i la resta de participants no ho saben o no contesten (11,66%, n=7). Pel que fa als mestres, un 80% (n=8) considera que els càrrecs promouen l'actitud de responsabilitat en la majoria de casos, i un 20% (n=2) que això succeeix només en algunes ocasions.

Quart objectiu: Percepcions de fortaleces i febleses d'Implica't

Amb relació al quart objectiu, que consisteix a identificar les percepcions de professionals de l'educació i famílies sobre les febleses i fortaleces del projecte Implica't a Educació Infantil (3-6 anys, seguidament se n'exposen els resultats.

En primer lloc, cal destacar que, en aquesta pregunta, el 13,33% (n=8) dels pares i mares enquestats no han contestat i un 20% (n=12) ha respost expressant desconeixença sobre el projecte, fet que els impedia o dificultava opinar sobre els seus punts forts i febles. A partir de l'anàlisi de les respostes dels participants que sí que han especificat les seves percepcions quant a les fortalezes i febleses del projecte, s'han elaborat les taules 6 (sobre les percepcions de fortalezes) i 7 (sobre les percepcions de febleses). Cal destacar que el percentatge es refereix al pes que cada categoria té en comparació amb la totalitat de cites expressant punts forts i febles sobre el projecte.

Taula 6

Percepcions de fortalezes del Projecte Implica't

Categoria	Definició	Exemples de cites	Freq. mestres	Freq. pares i mares	% del total
Valoració general positiva	Valora positivament el projecte, sense concretar temes ni subprojectes.	“Els infants es fan més responsables.” “Els consciència en valors des de ben petits.”	6	20	27,96%
Mediambient	Destaquen aspectes relacionats amb el planeta, reciclatge, impacte de les nostres accions...	“Està molt instaurat a l'escola les papereres de reciclatge.” “Preneu consciència que s'ha de reciclar, cuidar el medi ambient...”	1	9	10,75%
Responsabilitat envers la comunitat escolar	Destaquen la relació i promoció de responsabilitat envers la comunitat escolar (espais, persones, càrrecs...).	“Els càrrecs dins la classe.” “Els fa responsables de les coses col·lectives (espais, activitats...)”	3	6	9,68%

Relacions interpersonals i respecte	Destaquen el treball de les relacions interpersonals i respecte entre persones i a la diversitat.	“Ajuda a desenvolupar actituds empàtiques envers els altres.” “Formació d'una personalitat que respecti la diversitat entre persones.”	1	4	5,38%
Relacions internivell	Destaquen les relacions entre cursos incloent-hi Acompanya'm.	“Molt encertada la relació dels fillols i padrins.”	0	3	3,23%
Comunitat externa	Destaquen la relació amb la comunitat externa a l'escola (barri, ciutat...).	“Establece puentes entre el fuera y dentro de la vida escolar.”	0	2	2,15%
Relació amb famílies	Destaquen que hi ha comunicació amb les famílies i es promou la seva participació.	“Hi ha comunicació i implicació de les famílies.”	0	2	2,15%
Consum responsable	Fan referència a pràctiques de consum responsable com la reutilització de materials.	“Fomenta la creativitat a partir de l'ús de materials que ja tenim, i en la majoria dels casos no utilitzariem.”	0	2	2,15%
Diversitat a l'aula	Destaquen el respecte a la diversitat de ritmes i gustos dels infants a l'aula.	“També considero un punt fort que es respecti el ritme o interès de cada infant i es deixi que vagi sortint el seu interès sense forçar-los.”	0	1	1,08%
TOTAL			11	49	64,52%

Taula 7

Percepcions de febleses del Projecte Implica't

Categoria	Definició	Exemples de cites	Freq. mestres	Freq. pares i mares	% del total
Manca de comunicació amb famílies	Destaquen que manca informació per les famílies i eines per donar suport al projecte.	“Comunicar millor en què consisteix el projecte Implica't als pares i mares.”	0	8	8,60%
L'infant no en parla a casa	Destaquen que l'infant no parla d'Implica't a casa.	“No aconseguim que ho expliquin a casa.”	0	7	7,53%
Manca d'èmfasi i constància	Destaquen que a vegades se li dona poc èmfasi al treball d'Implica't o manca constància.	“Punt feble: se'n podrien fer moltes més coses i ser més “exigents” amb el projecte.”	4	0	4,30%
Manca de consciència	Destaquen que els infants no són conscients, no s'assabenten o no reflexionen sobre les activitats d'Implica't.	“No estic segura que hi reflexionin massa al respecte.”	0	4	4,30%
Activitats internivells, barrejant infants	Destaquen que cal proposar més activitats que barregin infants i reforçar Acompanya'm.	“Més activitats on els infants es puguin trobar entre ells.” “La relació dels fillols i padrins, potser la potenciaria encara més.”	1	1	2,15%
Manca èmfasi en la diversitat	Expressen que es podria treballar més la diversitat i interculturalitat.	“La multiculturalitat, no es té gaire present en Implica't.” “Potser s'hauria d'incidir més en la diversitat.”	1	1	2,15%

Adequació a l'edat	S'expressen dubtes o preocupacions perquè els temes s'adeqüin a l'edat.	“No hi trobo punts febles, només el fet que els temes siguin adequats a les edats.”	0	2	2,15%
Necessitat de l'adult	Destaquen que és necessari molt acompanyament de l'adult perquè l'infant es responsabilitzi.	“Els adults hem d'estar molt a sobre fins que assoleixen aquesta responsabilitat i no sempre s'acaba assolint.”	1	0	1,08%
Manca de temps	S'expressa que no hi ha prou temps per tants subprojectes.	“No hi ha temps per abastar tantes coses.”	1	0	1,08%
Incongruència	Destaquen una incongruència entre el que s'intenta treballar i el que fa l'escola.	“Observo alguna incongruència, com per exemple el reciclatge.”	1	0	1,08%
Manca de relació amb la comunitat externa	Destaquen que falten activitats que possibilitin la relació amb la comunitat social externa a l'escola.	“Seria molt xulo que es pogués vincular més amb la vida del barri.”	1	0	1,08%
TOTAL			10	23	35,48%

Per tant, en general, les persones enquestades destaquen sobretot aspectes positius d'Implica't (64,52%, n=60 cites) i, cal destacar que, la categoria més repetida (un 27,96%, n=26 cites), fa referència a valoracions positives generals d'Implica't. Tot i això, en molts casos les famílies expressen que els manca informació d'Implica't (un 8,60%, n=8 cites, destaca com a feblesa la comunicació família-escola en aquest sentit, a més dels que no contesten o ho fan expressant desconexió, tal com s'ha dit anteriorment).

Per altra banda, en l'entrevista amb el membre de l'equip directiu, es van comentar les fortaleeses i febleses que es derivaven de la primera anàlisi de resultats. Ell va compartir que són fortaleeses d'Implica't: el grau de participació dels infants a l'aula i l'escola, la consciència mediambiental treballada a través de l'ODS de vida submarina, els càrrecs, l'espai de dinamització d'EI-5 (el galliner), així com el Projecte Acompanya'm. Quant a les febleses va acceptar que es podria potenciar més la relació entre padrins i fillols i va argumentar que no es treballava gaire la multiculturalitat perquè pel tipus de centre i d'alumnat, és difícil abordar-la. De totes maneres, va estar d'acord que es podria introduir a través de contes o fent "racons del món". En referència a la relació dels infants amb la realitat propera del barri, va expressar que a través d'associacions i fundacions resulta molt difícil amb infants menors d'edat per raons legals o burocràtiques. A més, va destacar que fer activitats en les quals els infants tinguin contacte amb el barri depèn més aviat de cada mestre i no tant del plantejament del Projecte Implica't. Per altra banda, va argumentar que els nivells més alts de participació infantil s'assoleixen en realitats properes en les quals tenen capacitat real d'incidir, per això posen èmfasi en la participació i influència en la comunitat escolar. A més, va estar d'acord amb el fet que els ODS d'EI-4 i 5 potser havien resultat massa complexos perquè els infants els interioritzessin, ja que considerava complicat parlar d'igualtat de drets a EI. També va expressar que desconeixia la incongruència relacionada amb el reciclatge (el fet que es treballi molt a les aules d'EI-3 i 4 i que posteriorment s'ajuntin els residus) i va considerar-la poc ètica i va afirmar que se n'informaria per tal d'analitzar la situació i les seves causes. Per últim, va posar molt èmfasi en la necessitat de coherència en educació i en els mestres, que han de ser models de les conductes i actituds que volen promoure en els infants.

Discussió i conclusions

Tal com es plantejava en la introducció, l'objectiu d'aquest estudi és avaluar com l'escola Sadako, principalment a través del Projecte Implica't, promou la ciutadania a

Educació Infantil, d'acord amb les diferents dimensions d'aquesta competència. Seguidament es pretenen identificar les febleses i fortaleces de la promoció de la ciutadania a Educació Infantil en aquesta escola i concloure com es podria millorar a través de la comparació dels resultats obtinguts amb la literatura.

En primer lloc, cal destacar que, partint d'un context educatiu en el qual la literatura sobre l'EpC a Educació Infantil és molt escassa, es valora molt positivament que una escola catalana com és Sadako la tingui en compte i desenvolupi un projecte transversal que tingui com a objectiu el foment d'aquesta competència.

Fullan (2013) destacava en la definició de ciutadania la necessitat d'abordar qüestions de sostenibilitat mediambiental. Aquesta dimensió s'ha avaluat a través de tres categories: el reciclatge, el consum responsable i la consciència mediambiental.

Pel que fa al reciclatge, pràctica relacionada amb l'EpC segons Sturges (2015), s'ha observat que la gran majoria d'infants sap fer correctament la separació selectiva de residus, que alguns d'ells mostren aquesta iniciativa a casa i que és una activitat que porten a terme quotidianament a l'aula. A més, gairebé totes les intervencions dels infants que relacionaven erròniament residu i contenidor, pertanyen a EI-3, de manera que sembla que és un aprenentatge que fan al llarg del temps. Per tant, el reciclatge és un punt fort del projecte. Tanmateix, cal destacar que un mestre ha mencionat una incongruència amb relació al reciclatge (sovint, els residus separats, s'ajunten a la cuina), fet que es considera una feblesa, ja que no contempla que la competència de la ciutadania s'adquireix també a través del modelatge de mestres i altres adults, tal com planteja la UNESCO (2008). Tot i això, el membre de l'equip directiu entrevistat va mostrar desconeixença sobre aquesta situació, va afirmar que esbrinaria què passava i que intentaria trobar la manera de fer-ho diferent.

En segon lloc, la UNESCO (2008) planteja també la necessitat de trobar solucions, a través de l'EpC, a pràctiques insostenibles com el sobreconsum i Sturges (2015) suggereix la reutilització com a possible solució i pràctica educativa. Amb els resultats obtinguts, s'ha observat que aquest tipus de pràctiques són menys freqüents que el

reciclatge a Sadako i que, tot i que els mestres afirmen parlar-ne i oferir als infants materials vells perquè en donin usos creatius, els pares manifesten que aquest tipus de conductes no acostumen a sorgir a casa.

Quant a la consciència mediambiental, s'ha observat que els infants són força sensibles i coneixedors de la realitat dels plàstics al mar i els perills que això comporta per als animals. A més, ofereixen solucions al seu abast per a afrontar aquest problema. Per tant, des de l'escola es treballa la sensibilitat i participació activa per abordar qüestions de sostenibilitat mediambiental, tal com planteja Fullan (2013).

Pel que fa al segon objectiu, cal destacar que l'escola Sadako transmet una concepció d'infant d'acord amb Krechevsky, Mardell i Romans, (2014), Novella, et al. (2014), Puig (1996) i Reynolds (2015 i 2009, citat en Cranley, Johnson, Robinson i O'Connor, 2018), ja que l'entenen com a ciutadà en el present capaç d'incidir en la seva realitat social propera: la comunitat escolar.

Els resultats mostren que els infants a través de les rotllanes (suggerides com a mecanisme de participació per Sturges, 2015), les votacions a l'aula (també plantejades per Kemple, 2017) o les assemblees (destacades per Mayor, 2014 i Summerhill, 2014) poden prendre decisions que tinguin efectes en la vida escolar. Si més no, la realitat social propera en què poden incidir els infants d'EI a Sadako es limita a l'escola, ja que no és habitual que plantegin activitats per implicar-se també en el barri o la ciutat, tal com sí que planteja Tonucci (2014). Tanmateix, cal destacar que un mestre va manifestar que s'aproximen a la realitat social externa a través del treball dels artesans i oficis, fet que podria relacionar-se amb el suggeriment que fa la UNESCO (2008) d'observar un procés de producció amb els infants.

Quant al tractament de la diversitat, cal destacar que els mestres afirmen treballar molt el respecte per la individualitat de cadascú dins l'aula, així com transmetre el valor d'aquesta diversitat (d'acord amb la UNESCO, 2008; Reynolds, 2015 i 2009, citat en Cranley, Johnson, Robinson i O'Connor, 2018). Tanmateix, sembla que la diversitat funcional i cultural són temes menys presents, mentre que autors referents com Fullan

(2013) parlen de la sensibilitat i respecte a altres cultures com a trets definitoris de l'EpC i Marín (2010) identifica la multiculturalitat i els processos migratoris com a fenòmens socials actuals que ens fan replantejar el concepte de ciutadania. Aquesta seria doncs, una feblesa en la manera de promoure la ciutadania en aquesta escola a Educació Infantil.

Per altra banda, sobre la resolució de conflictes, que és un aspecte a treballar en el Segon Cicle d'Educació Infantil segons el Servei d'Ordenació Curricular d'Educació Infantil i Primària (2016), els mestres afirmen que és un tema de conversa regular a l'aula i que intenten promoure que els mateixos infants siguin els qui els solucionin autònomament. Si més no, els infants destaquen que el que fan en molts casos és recórrer a l'adult. Sembla que aquesta és una resposta adequada a la seva edat i que la resolució de conflictes és una competència que estan aprenent i aniran assolint amb el temps. Tanmateix, se n'hauria de fer un estudi més exhaustiu per determinar si es treballa de la manera més adequada.

Pel que fa a la igualtat, aspecte important a treballar en l'EpC segons la UNESCO (2008) entenent que la desigualtat és un fenomen social actual tal com planteja Marín (2010), hem observat que, segons els mestres, no és un tema de conversa habitual a l'aula. A més, als infants els ha costat identificar i proposar solucions factibles a les situacions de les imatges dels ODS de fam 0 i aigua i sanejament. És cert que, tal com plantejava el membre de l'equip directiu entrevistat, la igualtat és un tema complex per ser treballat amb infants tan petits. Si més no, sembla convenient prendre consciència, des d'edats primerenques, que no tothom té accés a les necessitats bàsiques.

A més, l'assumpció de responsabilitats és una manera vivencial d'aprendre i adquirir la competència de la ciutadania (Berdalet et al. 2018; Farré-Riera, 2016; Karakus, 2017; Kemple, 2017; Le Gal, 2005; Novella, et al., 2014; Puig, 1996; Simó i Feu, 2017). En Implica't es treballa la responsabilitat dels infants a través del Projecte Acompanya'm, la dinamització d'espais per curs i els càrrecs verticals. En aquest estudi s'ha observat que els infants s'identifiquen correctament amb el rol de padrins o fillols però només en

alguna ocasió descriuen aquesta relació com a vincle de responsabilitat i cura. A més, quant a la dinamització d'espais, cap infant d'EI-3 es va reconèixer com a responsable de l'espai i tan sols algun d'EI-4 va fer-ho. En el cas d'EI-5 sí que van identificar-se com a responsables de l'espai en els dos grups focals (encara que amb poques verbalitzacions), van explicar que compartien la responsabilitat amb els seus padrins i van descriure accions que portaven a terme en ell. En relació amb els càrrecs, gairebé tots els infants coneixien el seu i la gran majoria de mestres consideraven que aquests afavorien que els infants es fessin responsables. Per tant, mentre que els càrrecs i la dinamització d'espais a EI-5 sembla una fortalesa del projecte, el Projecte Acompanya'm i la dinamització d'espais a EI-3 i 4 podrien potenciar-se més.

Per últim, cal destacar que la majoria de pares, mares i mestres fan una valoració positiva d'Implica't. Tanmateix, és cert que gairebé la meitat dels mestres indiquen que a vegades falta posar èmfasi i constància en el treball d'aquest projecte i que un grup important de famílies expressava desconeixença sobre Implica't o manca d'informació a les famílies com a punt feble.

En conclusió, contrastant els resultats amb la literatura consultada amb relació a la promoció de la ciutadania a Educació Infantil, l'escola Sadako presenta múltiples fortaleces: fa un bon treball del reciclatge des dels 3 anys, potencia la consciència mediambiental dels infants fent que s'adonin de l'impacte de les seves accions en el planeta, concep a l'infant com a persona capaç d'incidir i participar en la seva realitat social propera, respecta i valora la diversitat present a l'aula a través del reconeixement de cadascun dels seus infants i promou l'assumpció de responsabilitats (sobretot a través dels càrrecs a l'aula i la dinamització d'espais en el cas d'EI-5). A més, s'ha detectat també alguna feblesa, sobretot pel que fa a aspectes que no s'inclouen a Implica't però que, segons la literatura, són importants per l'EpC: no es treballa gaire la diversitat cultural i funcional, els infants poden participar i incidir en la realitat escolar però gairebé mai ho fan en la comunitat social externa a l'escola, es treballen poc les desigualtats socials i la igualtat en drets, es podria potenciar més la responsabilitat en les

relacions d'apadrinament i en la dinamització d'espais a EI-3 i 4, així com donar més informació a les famílies sobre el projecte.

Les implicacions educatives d'aquest estudi són reforçar les fortaleses que s'han identificat, així com fer les següents propostes de millora per replantejar els punts febles:

- Introduir la multiculturalitat a l'aula des que els infants són petits: a través de contes que no necessàriament tractin aquest tema però que tinguin protagonistes de diferents races i cultures, fent alguna setmana racons del món (amb materials, danses, menjars o persones d'un país determinat, per exemple) o contactar amb fundacions que treballin amb immigrants de diferents orígens i plantejar una activitat conjunta (com podria ser la Fundació Migrastudium).
- Treballar la diversitat funcional: Es podria portar una cadira de rodes a l'escola i experimentar si amb ella es pot accedir a tots els espais de l'escola i del barri o no. A partir d'aquí es reflexionaria sobre com viuen les persones amb diversitat funcional. Que algun testimoni pogués venir també seria una manera vivencial d'abordar-ho.
- Treballar la igualtat: Podria fer-se a través de la campanya del Gran Recapte per al Banc d'Aliments, per exemple. S'intentaria prendre consciència d'on van aquests aliments, per a qui i per què.
- Potenciar la relació de padrins i fillols: Es podrien fer més activitats conjuntes i intentar transmetre que els grans poden ajudar els petits i preocupar-se per ells.
- Fer activitats quotidianes en contacte amb el barri: Per exemple, si es treballa l'ODS de la vida submarina i la necessitat de reciclar i no llençar les coses a terra o al mar, es podria anar a una zona propera a l'escola que no està asfaltada i recollir la brutícia que molt sovint hi ha.
- Facilitar més informació sobre Implica't a les famílies per tal que puguin donar suport al projecte des de casa, a través del blog de l'escola, del correu electrònic o les documentacions a les parets.

- Plantejar si és necessari i hi ha temps per a fer la dinamització d'espais a EI-3 i 4. En cas afirmatiu, dedicar-li més temps per tal que els infants sentin que en són responsables.
- Informar-se sobre si es reciclen els residus separats a l'aula i al menjador amb els infants, o bé s'ajunten a la cuina tal com ha expressat un mestre. En cas que els residus s'ajuntessin, caldria conèixer les causes de la situació i replantejar si es vol treballar realment el reciclatge. En cas afirmatiu, caldria buscar la manera de ser coherents amb aquest plantejament i fer la separació selectiva fins als contenidors del carrer.

Tanmateix, aquest estudi presenta limitacions. En primer lloc, cal destacar que ha estat un estudi que ha intentat abastar moltes variables diferents i, d'aquesta manera, ha obtingut una visió general de les dimensions que Implica't i l'escola Sadako contempla per promoure la ciutadania. Si més no, no ha pogut aprofundir en cadascuna d'elles. A més, no ha estat un estudi longitudinal i la mostra ha estat força reduïda. Cal destacar que, sobretot en el cas dels mestres, s'han rebut poques respostes i probablement, s'hauria obtingut més informació i de més qualitat si s'haguessin realitzat entrevistes a mestres de cada curs d'EI. Per altra banda, en les respostes dels mestres hi ha hagut molta diversitat i sovint s'ha marcat NS / NC. Per aquesta raó hauria estat interessant poder distingir entre els mestres en rol de tutors i la resta, ja que així podríem veure si la desconeixença sobre com es promou la ciutadania té relació amb el rol que s'ocupa a l'escola.

En futurs estudis es podria aprofundir en alguna dimensió que aquí ha estat avaluada de forma més superficial, com podria ser la manera de treballar la resolució de conflictes o el consum responsable. A més, en cas que s'apliquessin les propostes de millora, podria avaluar-se el Projecte posteriorment, per tal de fer una comparació dels resultats abans i després d'implementar aquests canvis. Per altra banda, podria fer-se un estudi longitudinal amb els infants dels cursos avaluats en aquest estudi i avaluar-ne l'evolució. Per últim, una nova línia de recerca podria consistir a comparar la manera

com Sadako promou l'EpC a Educació Infantil i com ho fan altres escoles amb projectes similars.

Per concloure, m'agradaria destacar que, l'escola Sadako, a través d'aquesta recerca, ens dona l'oportunitat de descobrir que en el panorama català existeixen projectes educatius que entenen, tal com fa Fullan (2013), que és important educar ciutadans participatius, implicats i compromesos amb el seu entorn. A més, conceben els infants, ja des d'Educació Infantil, com a ciutadans capaços de transformar la realitat que els envolta de la mateixa manera que autors com Krechevsky, Mardell i Romans, (2014) i Novella, et al. (2014). Per tant, aquest estudi ens permet veure que, no només és possible treballar l'EpC en edats primerenques; sinó que, per respondre a les demandes d'una societat com la nostra (canviant, complexa i farcida de reptes socials), l'EpC esdevé necessària i rellevant en l'Educació Infantil, per tal de fomentar la implicació, el compromís, el respecte i la responsabilitat en els ciutadans del present i del futur que són els infants de les nostres aules.

Agraïments

En primer lloc, agraeixo a l'escola Sadako la disponibilitat que m'ha oferit per a poder realitzar aquest projecte. Des de l'escola no només se m'han posat facilitats per a la recollida de dades del projecte, sinó que, en tot moment, mestres, infants i famílies m'han fet sentir partícip de la seva comunitat educativa, fet que m'ha permès fer grans aprenentatges com a futura mestra. En especial, gràcies a la meva tutora de pràctiques Marina Domènech, que ha esdevingut una docent referent per a mi, a la Laura Gual, coordinadora d'Educació Infantil, que ha facilitat tot el procés de recollida de dades i als infants i famílies de la classe dels Peixos Globus, que han col·laborat i valorat molt la meva tasca.

A més, vull agrair als docents de la Facultat de Psicologia, Ciències de l'Educació i l'Esport Blanquerna per la formació rebuda al llarg d'aquests anys que ha fet possible la

realització d'aquest projecte. En especial gràcies a la meva tutora, la Dra. Mariona Corcelles, que m'ha acompanyat i orientat en el procés de la seva realització amb confiança i exigència, per tal que enfoqués l'estudi de la millor manera possible; i al Dr. Jordi Díaz, professor del taller metodològic de TFG, que ha estat un suport important en el disseny d'aquest projecte.

Per altra banda, agraeixo a la Maria Riol, la meva companya de revisió col·laborativa, que ha llegit amb deteniment aquest treball en diverses ocasions, per fer-ne correccions i suggeriments que m'han resultat de gran ajuda. Gràcies també a la Cristina Portabella, la Marina Vila, la Gemma Barberà, el Jordi Díaz i, altre cop, la Laura Gual, per ajudar-me amb la validació dels instruments dissenyats per la realització d'aquesta recerca.

M'agradaria també agrair a la Chan Lizhen que, des de l'altra punta del món, sempre es mostra disposada a revisar els meus escrits en anglès tal com ha fet, aquest cop, en el cas de l'*abstract*.

Per últim, gràcies als meus pares, pel seu suport incondicional, per donar-me forces sempre que ho necessito i creure tant en mi, així com per aconsellar-me sobre alguns aspectes d'aquest projecte.

Referències Bibliogràfiques

Alzola, N., Alcrudo, P., i Majó, F. (2017). La educación infantil: motor de cambio político y educativo. *Cuadernos de pedagogía*, (477), 80-84.

Asamblea General de les Nacions Unides (1989). *Convenció Internacional sobre els Drets dels Infants*. Recuperat a https://jocdelsdrets.gencat.cat/assets/pdf/Convencio_drets_infancia.pdf

- Berdalet, M., Cols, M., Dalmau, M., Esteve, M., Moreno, C. M., i Navarro, A. J. (2018). *El compromís ètic del mestre: Itinerari per a la formació dels futurs mestres i per als mestres que sempre s'estan formant*. Barcelona: Editorial Claret.
- BRIC project. (2014). *Young Children, Public Spaces and Democracy Project (BRIC)*. Recuperat a <http://www.bricproject.org/wp-content/uploads/2017/09/BRIC-briefing.pdf>
- BRIC project. (2017). *BRIC docufilm presented at final conference in Gothenburg*. Recuperat a <http://www.bricproject.org/bric-docufilm-presented-at-final-conference-in-gotheborg/>
- Cranley, L., Johnson, G., Robinson, C., i O'Connor, D. (2018). Belonging, being and becoming active citizens. *Asia Pacific Journal of Advanced Business and Social Studies*, 4(1), 176-182. doi:10.25275/apjabssv4i1bus18
- Escola Sadako (2018). Projecte implica't, de l'acció a l'aprenentatge.
- European Democratic Education Community. (2010). *Member Schools*. Recuperat a <https://www.eudec.org/Member+Schools>
- Farré-Riera, L. (2016). La participació de l'alumnat de secundària en pràctiques democràtiques i inclusives: un estudi de cas. *Pedagogia i Treball Social*, 5(2), 73-94. Recuperat a http://ojs.udg.edu/index.php/pedagogia_i_treball_social/article/viewFile/276/326
- Fullan, M. (2013). *Great to Excellent: Launching the Next Stage of Ontario's Education Agenda*. Recuperat a http://www.michaelfullan.ca/wp-content/uploads/2013/09/13_Fullan_Great-to-Excellent.pdf
- Fullan, M., i Scott, G. (2014). *Education plus*. Seattle: Collaborative Impact SPC.

- Grup IREF (2017). *Què és el projecte Filosofia 3/18?*. Recuperat a <https://www.grupiref.org/#GrupIREF/RECURSOS>
- Harvard Graduate School of Education. (2018). Project Zero: Annual Report 2017 - 2018. Recuperat a <http://www.pz.harvard.edu/sites/default/files/2017-2018%20Annual%20Report%20Final3.pdf>
- Karakus, M. (2017). An Investigation of Students' Perceptions about Democratic School Climate and Sense of Community in School. *Universal Journal of Educational Research*, 5(5), 787-790. doi:10.13189/ujer.2017.050511
- Kemple, K. M. (2017). Social Studies, social competence and citizenship in early childhood education: Developmental principles guide appropriate practice. *Early Childhood Education Journal*, 45(5), 621-627. doi:10.1007/s10643-016-0812-z
- Kiranli, S., i Bostan, D. (2017). The Education of Developing Responsibility Value. *Journal of Education and Training Studies*, 5(2). doi: 10.11114/jets.v5i2.1361
- Krechevsky, M., Mardell, B., i Romans, A. N. (2014). Engaging City Hall: Children as Citizens. *The New Educator*, 10(1), 10-20. doi:10.1080/1547688X.2014.868212
- Le Gal, J. (2005). *Els drets de l'infant a l'escola: Una educació per a la ciutadania*. Barcelona: Editorial Graó.
- Luff, P., Kanyal, M., Shehu, M., i Brewis, N. (2016). Educating the youngest citizens: possibilities for early childhood education and care, in England. *Journal for Critical Education Policy Studies (JCEPS)*, 14(3), 197-219. Recuperat a <http://www.jceps.com/wp-content/uploads/2016/12/14-3-9.pdf>.
- Marín, M. A. (2010). Educación para la ciudadanía. A J. M. Puig (Coord.), *Entre todos: Compartir la educación para la ciudadanía* (pp. 15-32). Barcelona: Horsori Editorial.

- Mayor, D. (2014). El aprendizaje-servicio como práctica educativa que promueve relaciones colaborativas entre la escuela-comunidad. *Revista Educativa Hekademos*, (16), 35-41. Recuperat a <http://www.hekademos.com/hekademos/media/articulos/16/04.pdf>
- Movimiento de Renovación Pedagógica de Castilla y León. (2014). Alternativas a la educación de mercado. *Cuadernos de Pedagogía*, (445), 70-74. Recuperat a <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4696385>
- Novella, A. M., Llena, A., Noguera, E., Gómez, M., Morata, T., Trilla, J., ... Cifre-Mas, J. (2014). *Participación infantil y construcción de la ciudadanía*. Barcelona: Editorial Graó.
- Organización de las Naciones Unidas. (2018) *Objetivos de desarrollo sostenible: 17 objetivos para transformar nuestro mundo*. Recuperat a <https://www.un.org/sustainabledevelopment/es/>
- Pausch, M. (2016). Citizenship Education in Times of Crisis. *Foro de Educación*, 14(20), 3-9. doi:10.14516/fde.2016.014.020.001
- Puig, J. M. (1996). La escuela, comunidad participativa. *Cuadernos de pedagogía*, (253), 28-34. Recuperat a http://cvonline.uaeh.edu.mx/Cursos/Lic_virt/LITE/DITE028/Unidad_1/Lec_1.5b_Democracia_la%20escuela_Comunidad_participativa.pdf
- Reynolds, R. M. (2015). Technology for teaching Civics and Citizenship: insights from teacher education. *The Social Educator*, 33(1), 26-38. Recuperat a https://www.researchgate.net/publication/303842821_Reynolds_R_2015_Technology_for_teaching_Civics_and_Citizenship_insights_from_teacher_education_The_Social_Educator_331_26-38
- Servei d'Ordenació Curricular d'Educació Infantil i Primària. (2017). *Currículum educació primària*. Recuperat a

<http://ensenyament.gencat.cat/web/.content/home/departament/publicacions/collections/curriculum/curriculum-educacio-primaria.pdf>

Servei d'Ordenació Curricular. (2009). *Currículum Educació Secundària Obligatòria*. Recuperat a

http://xtec.gencat.cat/web/.content/alfresco/d/d/workspace/SpacesStore/0023/fe124c3b-2632-44ff-ac26-dfe3f8c14b45/curriculum_eso.pdf

Servei d'Ordenació Curricular d'Educació Infantil i Primària. (2016). *Currículum i orientacions educació infantil segon cicle*. Recuperat a:
<http://ensenyament.gencat.cat/web/.content/home/departament/publicacions/collections/curriculum/curriculum-infantil-2n-cicle.pdf>

Simó, N., i Feu, J. (2017). Avanzar en la construcció de centres democràtics. *Cuadernos de pedagogía*, (482), 46-49.

Sturges, M. (2015). Supporting Child Participation in the Early Years of Education. *Journal of Education and Educational Development*, 2(1), 17-29. doi:10.22555/joeed.v2i1.48

Summerhill. (2014). *About Summerhill*. Recuperat a
<http://www.summerhillschool.co.uk/about.php>

Tonucci, F. (2014). Epílogo: la participación de niñas y niños en el gobierno de la ciudad: un desafío y un recurso. A Novella et al., *Participación Infantil y construcción de la ciudadanía* (pp. 107-121). Barcelona: Editorial Graó.

Trilla, J., i Novella, A. (2001). Educación y participación social de la infancia. *Revista iberoamericana de educación*, (26), 137-164. Reuperat a <https://rieoei.org/RIE>

UNESCO. (2008). The contribution of early childhood education to a sustainable society. Recuperat a
<http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001593/159355E.pdf>

Zyngier, D. (2012). Rethinking the thinking on democracy in education: What are Educators thinking (and doing) about democracy?. *Education Sciences*, 2(1), 1-21. doi:10.3390/educ2010001

Annexos

Annex 1. Qüestionari dirigit a mestres de l'etapa d'Educació Infantil a Sadako

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSeP_RcTLzGT7kKiNZTKrpJGeZKeo_O8U4nReEnH0sbxmRgtQw/viewform?usp=sf_link

Annex 2. Qüestionari dirigit a pares i mares d'infants a l'etapa d'Educació Infantil a Sadako

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdO2Z0_m0chiFCbTRH5POoUo8FSAPN7l9IhU5VQZbv692MBKQ/viewform?usp=sf_link

Annex 3. Guió i ítems del grup focal dirigit a infants de l'etapa d'Educació Infantil a Sadako

<https://drive.google.com/file/d/1OzC2pZPJjotfz6Cuhlhr56UuKTU6JAUo/view?usp=sharing>

Annex 4. Graella d'observació d'assemblees

https://docs.google.com/document/d/11_Ola27_5Bh9mW1oEhTovgyiRyjOdFkNw6eFjnHdN4Y/edit?usp=sharing

Annex 5. Guió de l'entrevista semiestructurada dirigida a un membre de l'equip directiu de l'escola Sadako

https://docs.google.com/document/d/1wK_pwioA8XgLu6nMDUk3N74bgGVVQasUwqrbHGnVf5o/edit?usp=sharing

**Annex 6. Quadre de comandament amb els objectius específics, dimensions
d'estudi, instruments i ítems**

<https://docs.google.com/document/d/1A38qIA5pFMK4KxAMhQDQU-tfb8t8ZQ68Uwr-ec53wN-E/edit?usp=sharing>